

УДК 81'373

РОЛЬ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ У ВІДТВОРЕННІ МОВНИХ КАРТИН СВІТУ

Гайдай Г.А.

У статті розглянуто поняття лексико-семантичного поля і мовної картини світу та досліджується їх взаємозв'язок. Обґрунтовується, що розбіжності в лексико-семантичних полях розкривають особливості мовних картин світу різних народів.

Ключові слова: мова, мовна картина світу, лексико-семантичне поле, лексична одиниця.

Протягом тривалого часу феномен мови розглядався переважно як знаряддя комунікації та пізнання. Однак мова не тільки є засобом відображення реальності, але й інтерпретує її, створюючи особливу реальність для людини [8, с. 104].

Австрійський філософ Людвіг Вітгенштейн зазначав, що всі наші знання про світ і своє відношення до нього ми виражаємо мовою. Вільгельм фон Гумбольдт, німецький філософ, стверджував, що різні мови - це не відмінні позначення одного й того ж об'єкту, а інше його бачення [6].

Французький філософ Ролан Барт погоджується з думкою, що «позначуване» мовним знаком є не річчю, а нашим уявленням цієї речі [5, с. 8]. У своїй праці «Основи семіології» Р.Барт підкреслює соціальну зумовленість мови. Мова не є актом, вона передує будь-якому процесу мислення; це соціальний компонент мовленнєвої діяльності. Сам по собі індивід не може ні створити, ні змінити її. За своєю суттю вона є колективною домовленістю, котрій індивід має повністю, без застережень підкорятися, якщо хоче бути учасником комунікації. Більш того, цей продукт є автономним; він схожий на гру, яка має свої правила; грати в неї може лише той, хто їх засвоїв. Як елемент мови, знак схожий на монету: її цінність визначається тим, що на неї можна купити, і, в той же час, її відношенням до інших монет більшої чи меншої вартості [5, с. 2]. Зв'язок знаку з позначуваним в мові базується на договорі. Останній є колективним і зумовлений довготривалим історичним розвитком [5, с. 10]. Таким чином, суспільство і його мова є нерозривно пов'язаними. Конотативні значення знаків мови, образи, які вони викликають, є значною мірою суспільно зумовленими. Очевидно, що в мовах різних народів ці аспекти відрізнятимуться та утворюватимуть унікальне відображення буття у мові.

Саме мова розподіляє слова по класам і встановлює між класами та їх членами різні просторові, часові, причинно-наслідкові відносини. За допомогою людської свідомості мова створює копію об'єктивного світу, котра, маючи безліч лакун та відхилень, не являється абсолютною у відношенні до «оригіналу». Копія об'єктивного світу у мові є *мовною картиною світу*.

У мовній картині світу знаходять відображення наукові, донаукові і примітивні знання, вона є важливою складовою національної культури. Мовна картина світу змінюється у часі разом зі зміною світосприйняття народу. Ще в XVII ст. науковці та культурні діячі Європи визнали мову душею нації.

Відтак, вивчення мовної картини світу – це шлях не лише до кращого пізнання власне специфіки будь-якої мови, але й до розуміння системи уявлень окремого народу, його самобутності та ментальності. Мовна картина світу розкривається через мовну структуру, зокрема лексико-семантичну систему мовних одиниць [8, с. 106].

Лексико-семантичне поле (ЛСП) – це сукупність слів та виразів, що складають тематичний ряд, який зберігається у довготривалій пам'яті людини та виникає кожного разу за необхідності спілкування у певній сфері [1, с. 315]. Основа групування не лише лінгвістична, але і екстралінгвістична: слова асоціюються, оскільки речі, які вони називають, з'являються разом і тісно пов'язані в реальності. ЛСП відображає зв'язки й взаємозалежності між елементами дійсності – об'єктами, процесами, якостями [3, с. 238].

Можна виділити наступні властивості ЛСП:

ЛСП інтуїтивно зрозуміле носію мови та становить для нього психологічну реальність;

ЛСП автономне і може бути виділене як самостійна підсистема мови;

Одиниці ЛСП пов'язані тими чи іншими системними семантичними відносинами (такими як: синонімія, антонімія, перенесення, розширення, звуження тощо);

Кожне ЛСП пов'язане з іншими ЛСП мови і в сукупності з ними утворює мовну систему, яка, в свою чергу, впливає на мовну картину світу.

ЛСП має подвійну структуру: на первинне поле (денотативне), що відображає реальні зв'язки й залежності між елементами дійсності (гаряче повітря, високі гори, свіже повітря), накладається вторинне поле (метафоричне), що висвітлює метафоричні зв'язки і соціальні, інтелектуальні та духовні сфери (гаряча кров, високі ціни, свіжа інформація). Окрім цього, кожне ЛСП має семантичне ядро – певне поняття, виражене словом, довкола котрого групується лексика, що формує центр і периферію поля. Наприклад: такі слова як блакитний, червоний, жовтий, чорний можуть входити до периферії ЛСП, ядром якого є “кольори”.

Слова, що утворюють ЛСП, можуть належати до різних частин мови. Наприклад, до ЛСП слова “космос” належать іменники: простір, безмежність; дієслова: простягатися, поширюватися; прикметники: безмежний, широкий, величезний тощо [2, с. 53].

Окрема мовна одиниця може мати декілька значень і, як наслідок, може бути віднесена до різних ЛСП. Таким чином, семантичні поля можуть пересікатися або повністю входити одне в одного. Відтак, утворювана система не має чітких меж, як і мовна картина світу, що об’єктивується через неї.

Усі типи й види семантичних зв’язків засновані на фундаментальній здатності людського розуму до типізації, тобто проведення порівнянь між речами, якостями й відносинами реального світу, закріплюючи результати порівняння у виді психічних асоціацій [4, с. 8]. Як наслідок, ЛСП існує не лише у мові через існування семантичних зв’язків між одиницями мови, але й в голові людини як когнітивна одиниця мислення [4, с. 20].

Кожне поле – це своєрідна мозаїка слів, де кожне окреме слово має певне місце в лексико-семантичному просторі. Ця мозаїка не збігається в різних мовах, бо кожна мова по своєму членує об’єктивний світ. Поля матимуть різну кількість клітинок (лаун), не всі з яких у зіставлюваних мовах будуть заповненими. Те, що в одній мові міститься в одній клітинці, в іншій може бути розподілене між двома чи декількома меншими лаунами. Справа в тому, що в одній мові передається необов’язково та відмінність, яка в іншій мові повинна бути обов’язково вираженою. Так, наприклад, німецьке слово *trumen* відповідає українським словам *снитися* і *мріяти* [9].

Особливою конкретністю значень характеризується українська мова. Це ми можемо побачити, порівнявши її із близькоспорідненою російською мовою: рос. *закрыть* (дверь, собрание, зонт) – укр. *зачинити* двері, *закрити* збори, *згорнути* парасольку [9].

Рідше трапляється зворотне явище: укр. *піна*, нім. *Schaum* – англ. *foam* "піна", *froth* "піна в роті", *scum* "піна в каструлі під час готування їжі", *head* "піна в бокалі пива". Ці приклади вказують на той факт, що слово в одній мові закріплює в своєму значенні такі аспекти позначуваного, які в іншій мові розподілені між кількома словами [9]. Відтак, лексичні одиниці, що входять до ЛСП однозначних понять в різних мовах відрізнятимуться, відбиваючи різницю світосприйняття (на відміну від росіян, для українця такі поняття як двері, збори і парасолька не є пов’язаними поза певним контекстом, а на відміну від англійців, почувши слово «піна» згадає і море, і варіння картоплі, і пиво).

Існує й інша відмінність, коли у мовах не збігаються часові або просторові межі певного поняття. Наприклад, членування доби на її частини. Німецьке *Morgen* - «ранок» - охоплює час від дев’ятої до десятої години, англ. *morning* – від першої до

дванадцятій [9]. На основі цих порівнянь можна судити певним чином про ритм, розпорядок життя нації.

Умови соціально-політичного, суспільно-економічного, культурного життя і побуту народу, його світогляду, психології зумовлюють виникнення понять, принципово відсутніх у носіїв інших мов, наприклад: в українській мові: мати чоловіка – *свекруха*, мати дружини – *теща*, в англійській мові немає диференціації: *mother-in-law*; відповідно: *тесть*, *свекор* – *father-in-law* [10].

Саме надзвичайною національною самобутністю слів можна пояснити те, що всі дослідники, які цікавилися проблемою «мова і народ», зверталися до внутрішньої форми, яка засвідчує специфічне національне бачення світу [10].

Таким чином, слово живе в контексті культури, тому в різних мовах слова-відповідники можуть мати неоднакові семантичні асоціації. Особливо це стосується національних асоціацій, які для кожної мови є неповторними, однак ніколи не фіксуються у тлумачних та перекладних словниках. Їх поділяють на асоціації, пов'язані з внутрішньомовними чинниками, такими як внутрішня форма слова, вплив переносних значень, входження слова в певні словотвірні парадигми, звукові зближення тощо (умовно назвемо їх мотиваційними асоціаціями), та асоціації, пов'язані з національно-культурним контекстом. Хоч вони належать до периферії семантичної структури значення слова, однак є дуже важливими для міжкультурного спілкування, оскільки породжують комунікативні перешкоди [9].

Слід наголосити, що специфічні національні асоціації властиві не тільки лексиці, у значенні якої наявний національно-культурний компонент, а й звичайним нейтральним загальноживаним словам на позначення речей і понять, поширених у всіх культурах. Психолінгвістичний експеримент з українцями, росіянами й американцями виявив, що навіть слова на означення частин людини викликали в кожній групі специфічні асоціації. Українці й росіяни, як правило, наводили слова, що вказували на розмір, форму, колір, естетичну оцінку, тоді як американці, крім зорових, наводили ще й дотикові реакції. Порівняємо для прикладу реакції до слова «*ніготь*»:

укр. ніготь – гострий, довгий, круглий, червоний, блискучий, красивий;

рос. ноготь – длинный, острый, крашеный, красивый, овальный, гладкий, лакированный;

американці, крім цього, навели ще *cracked* «зламаний», *fragile* «крихкий».

Національна специфіка виявилася також і в порівняннях:

укр. очі – як волошки, терен, вишні, озера, небо;

рос. глаза – как бусы, искры, звезды, небо, шары, как у совы;

амер. eyes – like pools «озера», coins «монети», marbleballs «мармурові кулі», ocean «океан» [9].

Як бачимо, близькість національних культур можна оцінити через подібність семантичних асоціацій. Асоціативні зв'язки є надзвичайно важливими й для відтворення мовної картини світу, хоч виявити їх дуже важко, оскільки вони не знаходяться на поверхні мови, а приховані в глибинах національної ментальності [9].

Порівнюємо лексико-семантичні поля поняття «добро» в українській та англійській мовах. Деякі дослідники, зокрема Надія Вікторівна Іваненко, зазначають, що оскільки ключова лексема «добро» тлумачиться в українській мові через одиниці «благо» і «задоволення», а отже, демонструє з ними безпосередні семантичні зв'язки, це надає можливість віднести до ядра ЛСП «добро» одиниці, які об'єднуються у мікрополя «благо» і «задоволення» (добро, добрий, доброзичливий; задоволення, радість, втіха). Лексеми названих мікрополів відбивають найсуттєвіші ознаки поняття «добро» в українській мові та містять найбільшу кількість спільних сем з ключовою одиницею «добро» [7, с. 25 – 26]. До навколоядерної зони дослідниця відносить мікрополя «щастя», «любов», «дружба», у якості доказу наводячи зв'язки: добро – благо – щастя; добро – добрий – милосердя – милість – любов; добро – добрий – доброта – дружній – дружба [7, с. 27 – 28]. Периферія ЛСП «добро» представлена чотирма мікрополями: «правда», «допомога», «згода», «бажання». Їх складники виражають потяг до здійснення добра, підтримки, турботи, домовленості і розуміння [7, с. 30].

В англійській картині світу до ядра ЛСП «good» відноситься мікрополе «benefit», що в перекладі означає «користь, вигода, прибуток» [7, с. 31]. Синонімом поняття «good» є «kindness» (доброта, доброзичливість), що включає такі семи, як: tenderness (ніжність), fondness (ніжність, любов), affection (прихильність, любов), love (любов). До складу навколоядерної зони входить чотири мікрополя: happiness (щастя), pleasure (задоволення, насолода), love (кохання), friendship (дружба). Так, Іваненко Н.В. наводить наступні зв'язки: good (n) – good (adj.) – pleasure; good (n) – good (adj.) – happiness; good – benefit – kindness – love; good – benefit – kindness – friendship [7, с. 32]. У периферійній зоні містяться чотири мікрополя: truth (правда), help (допомога), agreement (згода), wish (бажання) [7, с. 36].

**Порівняльна таблиця лексико-семантичних полів
понять «добро» та “good”**

	«добро»	“good”
ядро	«благо», «задоволення»	“benefit”, “kindness”
навколо- ядерна зона	«щастя», «любов», «дружба»	“happiness”, “pleasure”, “love”, “friendship”
периферія	«правда», «допомога»,	“truth”, “help”, “wish”,

Як бачимо, в англomовній картині світу поняття «добро» здебільшого збігається з українським. У його ЛСП відображаються морально-етичні норми суспільства. Найяскравішою розбіжністю є наявність в ядрі СП «good» мікрополя «benefit» (користь, вигода, прибуток), яке відсутнє в СП українського поняття «добро». Можемо зробити висновок, що, на відміну від англійця, для українця добро та користь, вигода є поняттями мало сумісними.

Якісну відмінність помітили дослідники, вивчаючи вживання понять «добро» і «good» в художній літературі. Для англійської культури притаманне тлумачення добра як вищої реальності, довершеності: A prayer meeting on Sunday evening has become a power for good on the College (Зібрання людей на молитву недільними вечорами стало силою добра в коледжі). Сприйняття добра як надприродної сили характерне й українській мовній картині світу: Раз добром нагріте, наше серце вік не прохолоне (Т.Г. Шевченко). Проте, у ній добро розуміється і як позитивний аспект людського існування, активна діяльність індивіда, направлена на досягнення блага, наприклад: Лагодився Чіпка громаді служити – збирався добро робити (П. Мирний) [7, с. 39].

Отже, картина світу, як система уявлень про навколишній світ і людину в ньому, розкривається через лексико-семантичну структуру мови. ЛСП – це сукупність лексичних одиниць, які складають тематичний ряд та використовуються під час комунікації в певних ситуаціях. Лексико-семантичні поля двох мов ніколи не збігаються. Зафіксовані відмінності у наповненні лакун мови, конкретності значень мовних одиниць, часових або просторових межах певного поняття, наявності лексичних одиниць принципово відсутніх у інших мовах, характерних національних асоціаціях з певними поняттями.

Лексико-семантичне поле поняття «добро» в українській та англійській мовних картинах світу об'єднує довкола себе майже одні й ті ж лексичні одиниці. Різниця помітна лише у наповненні ядер ЛСП «добро» і «good» та у літературному вживанні цих понять. Відтак, можна судити про моральну, ціннісну близькість українського та англійського народів із цього питання.

Список літератури

1. Косенко О.С. Мовна картина світу [Електронний ресурс] / Косенко О.С. – 2010. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkzh/2010_34/Kosenko.pdf
2. Виникнення свідомості [Електронний ресурс] // Причепій Є.М. Філософія / Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. – Режим доступу: <http://books.br.com.ua/41581>
3. Барт Р. Основы семиологии [Електронний ресурс] // Структурализм: «за» и «против» / Басин Е.Я., Поляков М.Я. – М.: Прогресс, 1975. – С.114 – 163. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/402483/>

-
4. Азимов Э.Г. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) / Э.Г.Азимов, А.Н.Щукин. – Санкт-Петербург: «Златоуст», 1999. – 461с.
  5. Ніколенко А.Г. Лексикологія англійської мови: теорія і практика: [навч. посібник для студ. вузів] / Ніколенко А.Г. – Вінниця: Нова Книга, 2007. – 528 с.
  6. Лексикология английского языка: [учебник для ин-тов и фак. иностр. яз] / Р.З. Гинзбург, С.С. Хидекель, Г.Ю. Князева, А.А. Санкин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. школа, 1979. – 269 с.
  7. Шафиков С.Г. Теория семантического поля и компонентной семантики его единиц: [учебное пособие] / Шафиков С.Г. – Уфа, 1998. – 88 с.
  8. Національно-культурний компонент семантики порівнянь на прикладі ЛСП «Зовнішність людини» в німецькій і українській мовах [Електронний ресурс]: дипломна робота. – Тернопіль, 2006. – Режим доступу: http://knowledge.allbest.ru/languages/3c0b65635b2ad68a4c43a88521316d37_0.html
  9. Лук'яненко Т.А. Реалії як засіб вираження національно-культурної своєрідності оповідань О'Генрі [Електронний ресурс]: дипломна робота студентки V курсу / Лук'яненко Тетяна Анатоліївна. – Сімферополь, 2000. – Режим доступу: <http://ua-referat.com/%D0%A0%D0%B5%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%...>
  10. Іваненко Н.В. Лексико-семантичне поле «добро» в українській та англійській мовах [Електронний ресурс]: дис. ... кандидата філолог. наук: 10.02.17 / Іваненко Н.В. – К., 2007. – Режим доступу: <http://avtoreferat.net/content/view/11487/66>

Гайдай Г.А. Роль лексико-семантического поля в отображении языковых картин мира // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2011. – Т.24 (63). – № 1-2. – С.

В статье рассмотрены понятия лексико-семантического поля и языковой картины мира, исследуется их связь. Доказывается, что расхождения в лексико-семантических полях раскрывают особенности языковых картин мира разных народов.

Ключевые слова: язык, языковая картина мира, лексико-семантическое поле, лексическая единица.

Gaidai G.A. The role of lexico-semantic field in reproduction of linguistic pictures of the world // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Philosophy. Culturology. Political sciences. Sociology. – 2012. – Vol. 24 (65). – № 1-2. – P.

Notions of the lexico-semantic field and the linguistic picture of the world are considered in the article, their relations are examined. It is proved that differences in the lexico-semantic fields reveal the peculiarities of linguistic pictures of the world of different nations.

Key words: language, linguistic picture of the world, lexico-semantic field, lexeme.